

Antoine Jacobs

DE FRANCISCUS XAVERIUSVERENIGING IN SITTARD EN OMSTREKEN (1868-1900)

Abstract

From the mid-nineteenth century Catholic elites increasingly engaged in charity to combat pauperization, secularization, and moral decay. In 1854, in Brussels, the Jesuit Louis Van Caloen founded the Franciscus Xavier Society, a brotherhood that aimed to harmonize social relations and would become very large in Belgium. According to Van Caloen conversion and prayer were imperative to improve the conditions of workers, but the Society also invested in social relief. Although his attempts to spread the rather paternalistic FXS in the Netherlands largely failed, the brotherhood was remarkably successful in Sittard and several neighbouring villages, where hardly any industrial workers lived. The Sittard branch of the FXS was founded in 1868. Under the leadership of the Jesuit Antonius van der Leeuw, the association got off to a flying start and undertook various religious and social activities, including the establishment of a savings bank. From 1895, however, membership sharply declined and in 1900 the Sittard FXS was disbanded.

Inleiding

De Industriële Revolutie leidde tot een snelle economische en technische ontwikkeling van Noordwest-Europa. Ondernemende lieden konden snel een groot kapitaal vergaren en de oude elite – de adel – in rijkdom voorbijstreven. Maar lang niet iedereen profiteerde van de opkomst van fabrieken en mijnen. De arbeiders waren praktisch rechteloos en vaak overgeleverd aan de wil van de fabrikanten. De lonen waren laag en de arbeidsomstandigheden miserabel. Onder en in de rook van de fabrieken ontstonden sloppenwijken.¹ De vertegenwoordigers van de kerken zagen het leed, maar meenden dat de aloude caritas afdoende zou zijn om de ergste nood te lenigen. Bovendien, zo meenden zij, waren de maatschappelijke standen door God gewild. In de jaren dertig van de negentiende eeuw brak in kerkelijke kringen echter langzaam het besef door dat incidentele caritas niet langer afdoende was.

Geëngageerde leken, diocesane priesters en religieuzen, vooral van caritatieve congregaties namen, – meer dan eens ook in onderlinge samenwerking – het initiatief om specifieke noden aan te pakken. Daarbij richtten zij zich vooral op hulp aan kinderen, de (vrouwelijke) jeugd en zieken. In de loop van de tijd werden

¹ Zie Auke van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2010).

de sociale werken steeds gedifferentieerder en gespecialiseerder. Evangelisatie bleef echter steeds het hoofddoel. In Frankrijk kwamen caritatieve werken sedert de jaren dertig sterk opzetten. Duitsland liep op dat punt achter, maar haalde die achterstand snel in.²

Het katholieke engagement wordt geïllustreerd door twee bekende pioniers op dit terrein. Frédéric Ozanam (1813-1853) richtte in 1833 te Parijs de Société de St.-Vincent-de-Paul op. De Vincentianen brachten de burgerij direct in contact met de noden en de ellende van de armen, waarna de uitoefening van caritas 'salonfähig' werd. Ozanams initiatief kende een snelle verbreiding. In 1842 werd in Brussel een afdeling opgericht en in 1846 een in Den Haag. In datzelfde jaar werd de Keulse, sociaal geëngageerde priester Adolf Kolping (1813-1865) voorzitter van een *Gesellenverein*, die rondtrekkende jonge arbeiders een tehuis bood om te voorkomen dat zij in handen vielen van huisjesmelkers en van het geloof zouden vervreemden.

Ozanam en Kolping cum suis konden echter niet verhinderen dat de ontkerstening van de arbeidersbevolking zich gestaag voortzette. Dit proces werd vooral geweten aan het liberale laïcisme, dat de ondeugden van de lagere volksklassen zou voeden. Een religieus reveil zou soelaas bieden. De geïdealiseerde op God en Kerk gerichte middeleeuwse standenmaatschappij waarin iedereen zijn plaats en taak had, werd gepropageerd.³

Er werden diverse religieuze broederschappen in het leven geroepen, die zich tot doel stelden om de arbeiders moreel te verheffen en het afglijden in onkerkelijkheid te voorkomen. De in 1844 opgerichte Heilige Familie was er een van. Zij bestreed de ontkerstening van de huisgezinnen. Stichter Henri Belletable (1813-1855) organiseerde gebedsbijeenkomsten van twaalf leken, met name arbeiders, om samen te bidden en dronkenschap en losbandigheid af te zweren. Plaatselijk werden prefecten aangesteld die op huisbezoek gingen. Dit was een vorm van lekenapostolaat. Er waren kerkelijke vieringen met uitstelling van het Sacrament, algemene biecht en communie, en samenzang. Er werden ook conferenties gehouden over maatschappelijke, politieke, religieuze en sociale kwesties. De redemptoristen namen de H. Familie onder hun hoede en verspreidden haar via hun volksmissies door België en Nederland.⁴ De in 1853/54

2 Zie Catherine Maurer, *La ville charitable. Les oeuvres sociales catholiques en France et en Allemagne au XIXe siècle* (Parijs 2012). In deze gedegen studie vergelijkt Maurer de stichting en werking van uiteenlopende caritatieve instellingen in een aantal Duitse en Franse steden.

3 Van de neogotische kunst en architectuur zou eveneens een heilzame werking uitgaan. Dit idee werd uitgedragen door A.W.N. Pugin in zijn *Contrasts and The True Principles of Pointed or Christian Architecture* (Londen 1841) en door nogal wat protagonisten van de gotische beweging overgenomen.

4 J.H.M. Evers, *Historisch repertorium met betrekking tot Wittem als bedevaartsoord* (Heerlen 1986; HTP-katern

te Brussel opgerichte Sint Franciscus Xaveriusvereniging kende een vergelijkbare doelstelling.

In Nederland ontstonden de eerste katholieke arbeidersverenigingen omstreeks 1870. In Amsterdam en Bergen op Zoom werden in 1868 Sint-Josephgezellenverenigingen opgericht. Te Arnhem kwam in 1872 de RK Timmerliedenvereniging Sint Joseph tot stand. Het waren lokale initiatieven. Een nationaal karakter kreeg de RK Volksbond, die in 1888 in Amsterdam gesticht werd en zich tot doel stelde arbeiders en kleine burgerij te verenigen. In 1889 richtte de priester en sociaal voorman Alfons Ariëns in de textielstad Enschede de eerste rooms-katholieke vakbond op.⁵

Dit artikel gaat over de totstandkoming van enige afdelingen van de Belgische Sint-Franciscus Xaveriusvereniging in Limburg en met name in het kleinstedelijke en nog nauwelijks geïndustrialiseerde Sittard. Waarom juist de FXV in Sittard zo succesvol kon worden, is een interessante vraag. Wie introduceerden de FXV in Limburg? Wat was hun doelstelling? Wie werden lid? Welke activiteiten werden ontplooid? Kortom, hoe kan de opmerkelijke opkomst en het verdwijnen van de FXV in Sittard worden verklaard?

Sociale verenigingen in Limburg

In het agrarische Limburg van de negentiende eeuw ontwikkelde alleen Maastricht zich in de jaren dertig tot een echte industriestad met de daarbij behorende problemen. Het verwondert derhalve niet dat daar de eerste caritatieve verenigingen tot stand kwamen: de *Société des dames de charité de Maestricht* (1840) en de *Sint-Vincentiusvereniging* (1848).⁶ De H. Familie kende een flinke verspreiding dankzij de redemptoristen van Wittem en Roermond die vele volksmissies hielden in de parochies en daarbij hun 'eigen' broederschap promootten.

Moderne vakverenigingen lieten in Limburg enige decennia op zich wachten.⁷ In de jaren 1870 werden in Weert een Sint-Josephgezellenvereniging (1870),

2) 245-246.

5 Jan Roes, 'Katholieke arbeidersbeweging in historische banen. Inleidende beschouwingen over achtergronden, fasen en aspecten', in: Jan Roes (red.), *Katholieke arbeidersbeweging. Studies over KAB en NKCVC in de economische en politieke ontwikkeling van Nederland na 1945* (Baarn 1985; Publicaties KDC 13).

6 H. Evers en H. Schwanen (red.), *De Vincentiusvereniging in Maastricht. Een aspect van de stadsgeschiedenis vanaf 1848* (Maastricht 1993); I. Evers, 'Om het hart van den arme. De liefdewerken van de Société de Charité des Dames de Maestricht, 1840-1940', in: H. Vossen e.a. (red.), *Vrouwen tussen grenzen. Limburgse vrouwen in de negentiende en twintigste eeuw* (Venlo 1990) 17-43.

7 In 1833 schijnt Maastricht kortstondig een vakbond gekend te hebben. Zie: Jac. Jacobs, *Het gouden boek der K.A.B. in Limburg 1900-1950* (Heerlen 1950) 18.

in Vaals de *Arbeiterverein Sankt Paulus* (1875) en te Venlo de Pius-vereniging (1876) opgericht. Geen van de drie was een moderne werkliedenorganisatie; er zouden nog zo'n dertig jaar overheen gaan.⁸ Het eerste jeugdpatronaat in Limburg, en tevens in Nederland, werd door de sociaal bewogen kapelaan Martin Rutten in 1889 in Maastricht geopend.⁹ Eind negentiende eeuw kwamen in enkele grotere plaatsen afdelingen van de RK Volksbond tot stand. De Volksbond bereikte de fabrieksarbeiders echter nauwelijks en nam ook weinig initiatieven ter verbetering van hun lot. Wel stonden deze afdelingen, alsmede de bovengenoemde verenigingen te Weert, Venlo en Vaals, in 1900 aan de wieg van de 'Limburgse Rooms Katholieke Volksbond', die de weg baande voor de katholieke vak- en standsorganisaties.¹⁰

De aartsbroederschap Franciscus Xaverius in België

Medio negentiende eeuw kwam in België een lekenapostolaat tot ontwikkeling dat zich tot taak stelde de arbeidersklasse die grotendeels van de Kerk was afgedreven, te herkerstenen.¹¹ In organisaties als de Derde Orde van Sint-Franciscus werkten religieuzen, in casu franciscanen, samen met leken. Het sociaal-katholicisme mobiliseerde een deel van de welgestelde burgerij en aristocratie, die zij wees op de verpaupering van de arbeiders. Adel en burgerij waren genegen tot generositeit en caritatief werk, maar tevens waren zij ervan overtuigd dat welstand de vrucht was van hard werken, sober leven en godsdienstzin. De sociale ellende werd huns inziens mede veroorzaakt door verwaarlozing van het geestelijk leven en een gebrek aan geloofwaardige leiding.

Brussel en Gent waren arbeiderscentra en tevens laboratoria van het sociaal-katholicisme. In Brussel kwamen drie werken tot stand: het genootschap van St. Franciscus Regis (opgericht 1837), dat zich inzette voor het wettelijk huwelijk (zowel kerkelijk als wereldlijk) alsmede de wettiging van kinderen; het genootschap van St. Vincentius a Paulo, dat zich toelegde op het verstrekken van materiële ondersteuning, en de (aarts)broederschap van St. Franciscus Xaverius

8 Em. Haanen, 'De Sint-Josephsvereniging 1870-1898. Verslag van een negentiende-eeuwse jeugdvereniging', *Weerter jaarboek* (1999) 120-132; Jacobs, *Het gouden boek der K.A.B.*, 18-19; Roes, 'Katholieke arbeidersbeweging', 28.

9 P.P. Janssen, M. Lunenberg en H. Vossen, 'Op weg naar een geregeld leven: over patronaten en levensscholen te Maastricht, 1920-1955', *De Maasgouw* 113 (1994) 73-80.

10 Jacobs, *Het gouden boek der K.A.B.*, 19-83.

11 Vincent Viane, 'De ontplooiing van een "vrije" kerk (1830-1883)', in: Jan De Maeijer e.a. (red.), *Het aartsbisdom Mechelen Brussel 450 jaar geschiedenis, deel 2, 1802-2009* (Antwerpen 2009).

tot bekering der zondaars, die in de volksmond ook 'Xaverianen' of 'Cistjes' genoemd werden.

De oprichting van de FXV was een initiatief van de Brusselse slotenmaker Romain Van Landeghem.¹² Hij was lid van de H. Familie en kende de armoede van de arbeiders van dichtbij. Volgens hem bereikten de priesters de arbeiders niet meer. Herkerstening moest door de werklieden zelf geschieden en zodra het religieus leven weer op peil was, zouden ook de maatschappelijke verhoudingen verbeteren. Van Landeghem zag de FXV niet als een massabeweging, zoals de H. Familie, maar als een kernbeweging van leken die eventueel geestelijk begeleid werd door priesters. Van Landeghem benaderde daartoe in 1853 de jezuïet Louis Van Caloen, die zich meteen enthousiast toonde. Van Caloen zou de FXV tot grote hoogte stuwten.

Louis Marie Joseph baron Van Caloen (1817-1912) stamde uit een vermogend West-Vlaams adellijk geslacht.¹³ Hij trad in bij de jezuïeten en werd in 1846 tot priester gewijd en vervolgens benoemd tot econoom van het Sint-Michielscollege te Brussel. Vanwege een ziekte verbleef hij enige tijd in Engeland, waar zijn interesse voor het leven en werken van de industriearbeiders gewekt werd. Terug in Brussel was biecht horen in de kapel van het Sint-Michielscollege zijn enige taak, totdat Van Landeghem hem opzocht. Van Caloen kende de sociale problematiek van de arbeiders en zag een mogelijkheid om Van Landeghems werk aan de Sociëteit van Jezus te koppelen, zoals de redemptoristen de leiding hadden over de H. Familie. Bovendien waren de jezuïeten altijd strijdbaar geweest, waarom nu niet met leken?

Begin 1854 aanvaardde Van Caloen de geestelijke leiding van de kleine FXV. De eerste officiële vergadering vond plaats op 22 januari 1854. Van Caloen werkte de statuten uit en op 20 juli 1854 werd de broederschap van Franciscus Xaverius door de aartsbisschop van Mechelen canoniek goedgekeurd. Ondertussen verslechterde de verhouding tussen Van Landeghem en Van Caloen; eerstgenoemde verliet eind 1854 de broederschap. Van Landeghem wenste een door leken geleide vereniging, die een kernbeweging moest zijn. Van Caloen was van mening dat priesters aan het hoofd behoorden te staan en dat de broederschap een massabeweging diende te worden. Over het doel van de broederschap –

12 'Het Aartsgenootschap van den H. Franciscus Xaverius', *Xaverius' Bode* 1 (1897) 4-13; Ignace Masson, *De aartsbroederschap van Sint-Franciscus Xaverius in België en met name in het bisdom Gent (1854-1896)*, ongepubliceerde licentiaatsscriptie KU Leuven 1966; Rudolf Rezsóhazy, *Origines et formations de catholicisme social en Belgique 1842-1909* (Leuven 1958; Université de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 4e série, fasc. 13) 50-55.

13 Johan Braet, 'Het kasteel van Loppem in zijn familiaal en historisch kader (1756-1918)', in: V. Van Caloen e.a. (red.), *Het kasteel van Loppem* (Loppem 2001) 16-17.

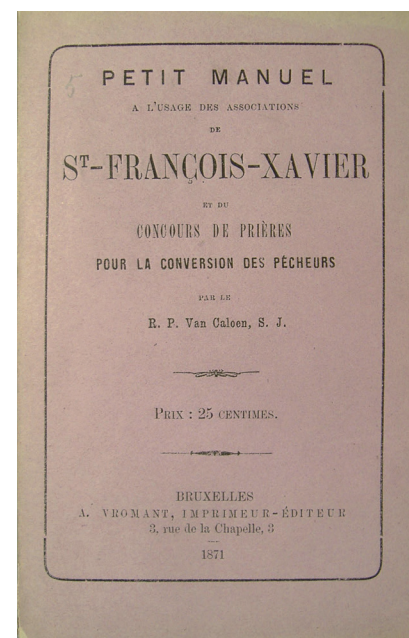

L.M.J. Van Caloen SJ in zijn werkkamer. Op het bureau staat een beeldje van Franciscus Xaverius [Collectie Jean Van Caloen – Zedelgem-Loppem]

het hermoraliseren van de arbeidersklasse om zo sociale stijging mogelijk te maken – liep beider standpunt nauwelijks uiteen. Hermoraliseren – het bekeren van zondaars – bleef steeds het uitgangspunt van de vereniging. De jongere mannen (tot 20 jaar) werden verenigd in aparte afdelingen die Sint Stanislaus Kostka sj (1550-1568) tot patroon hadden.¹⁴ Van Caloen zou tot aan zijn dood de oppermachtige directeur van de FXV zijn.

Onder leiding van de diep religieuze maar ook praktisch ingestelde Van Caloen groeide de FXV weldra uit tot een massabeweging. Hij kon daartoe ook een beroep doen op zijn vermogende familie. Toen in 1868 te Brugge een afdeling van de FXV tot stand kwam, werd het verenigingslokaal inclusief -kapel gebouwd op het landgoed van de familie Van Caloen. Op 18 mei 1855 werd de FXV tot aartsbroederschap verheven en konden de leden speciale aflaten verdienen. Vóór 1857 hadden alle Belgische bisschoppen hun goedkeuring verleend. De aartsbroederschap groeide als kool. In 1854 had zij 250 gewone leden, twintig

14 Stanislaus Kostka was novice van de jezuïeten toen hij op jeugdige leeftijd overleed. Hij is onder meer de patroon van de studerende jeugd.

Het handboekje (dat ook in het Nederlands verkrijgbaar was) voor de leden van de FXV

ereleden en vijf beschermheren. In 1886 was het ledental gegroeid tot ruim 280.000!¹⁵ Het merendeel van de leden was gehuisvest in Vlaanderen, met name in de bisdommen Brugge, Gent en Mechelen, maar nauwelijks in het Waalse landsdeel en Brussel.¹⁶

De snelle groei van de aartsbroederschap in de jaren vijftig en zestig toont aan dat de arbeiders toen nog hun hoop stelden op de Kerk, maar allengs nam dit vertrouwen af. De FXV was paternalistisch en had nauwelijks oog voor sociale initiatieven en ontwikkelingen. Deze werden overgelaten aan de plaatselijke besturen. De ontplooidde activiteiten waren met name religieus van aard: de mis bijwonen, aflaten verdienen, op bedevaart gaan, de wekelijkse vergaderingen bijwonen. Vooral de bedevaarten naar bekende pelgrimsoorden zoals Oostakker of Hanswijk waren massamanifestaties met duizenden deelnemers. Aan de bedevaart naar Oostakker in 1874 namen 20.000 personen deel.¹⁷ Daarnaast werd werk gemaakt van de verspreiding van goede – katholieke – boeken en devotionalia en werden ‘slechte’ boeken vernietigd.¹⁸

15 Masson, *De aartsbroederschap*, 6; de cijfers zijn ontleend aan Rezsóhazy, *Origines et formation*, 53-54.

16 In het Waalse landsdeel was de H. Familie sterk vertegenwoordigd, die min of meer hetzelfde voorstond als de FXV. Na 1886 ging de FXV in Wallonië vrijwel geheel teloor. Masson, *De aartsbroederschap*, 6, 73-75.

17 *Ibidem*, 64-65.

18 Rezsóhazy, *Origines et formation*, 53.

Omdat de aartsbroederschap weinig concreets realiseerde ten bate van de arbeiders – er werden vrijwel geen ziekte- of spaarkassen opgericht – keerden dezen zich gaandeweg van haar af. Na 1886 ging de FXV in Wallonië, waar zij toch al niet sterk was, ten onder, hetgeen mede een gevolg was van de liberale werkgevers die werk weigerden aan leden van de FXV. In het textielstadje Aalst verloor de FXV begin jaren negentig veel aanhang aan de radicale priester Adolf Daens (1839-1907).¹⁹ De paternalistische FXV verloor dus haar eigenlijke doelgroep, maar zij was wel succesvol in het rekruteren onder de ambachtlieden in de (semi-)plattelandsgemeenschappen. Daar stond de Kerk nog op een voetstuk en waren moderne sociale ideeën nauwelijks doorgedrongen. Pas eind negentiende eeuw brak bij het FXV-bestuur het besef door dat spaar- en ziektekassen, liefdadigheidsfondsen, bibliotheken en andere sociale initiatieven ingevoerd moesten worden ter ondersteuning van de religieuze activiteiten.²⁰

De Franciscus Xaveriusvereniging in Nederland

Van Caloen stelde vrijwel vanaf de oprichting van de FXV pogingen in het werk zijn broederschap ook in het buitenland van de grond te krijgen. Met meer of minder succes werden pogingen ondernomen om afdelingen op te richten in Groot-Brittannië, Ierland, Frankrijk, Spanje, Syrië en China. Contacten werden gelegd via het wereldwijde netwerk van de jezuïeten.²¹ Ook Nederland stond op de lijst.

In februari 1857 stuurde Van Caloen drukwerk aan een zekere Jessen ten behoeve van Nederlands Limburg.²² Dezelfde Jessen berichtte hem een jaar later dat de overste van de jezuïeten in Sittard sympathiek stond ten opzichte van de FXV. Dat gold ook voor de pastoor van Susteren, J.L. Leurs. Een zeker pater Kavelage zou in 1857 proberen contacten te leggen in Rotterdam, Schiedam en Den Haag.²³ Van Caloen reisde in 1865 tweemaal naar Nederland ‘pour tacher d’y établir peu à peu l’association’.²⁴

19 Masson, *De aartsbroederschap*, 75.

20 *Ibidem*, 65.

21 *Ibidem*, 57.

22 Waarschijnlijk betrof het Jan Mathias Jessen, gemeenteontvanger van Sittard (1800-1863).

23 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9355, *Diaire du directeur* (1854-1858), p. 742, 752, 766.

24 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9357, *Diaire du directeur* (1861-1888), p. 508, 521. De eerste reis, in augustus, voerde hem naar Breda, Ravenstein, Nijmegen, Culemborg, Amsterdam, Katwijk aan Zee, Den Haag en Rotterdam. De tweede reis vond plaats in oktober.

Vanaf 1867 begonnen zijn reizen stilaan vruchten af te werpen. Uit diverse Nederlandse plaatsen bereikten hem brieven van pastoors die om informatie vroegen of een oprichting overwogen.²⁵ Op 18 en 19 mei 1868 trok Van Caloen twee dagen door Noord-Brabant, waar hij diverse parochies bezocht. Van 9 tot 12 juni was Van Caloen opnieuw op tournee door Nederland. Hij bezocht bisschop Zwijssen van Den Bosch, die de statuten van de FXV ondertekende. In Rotterdam had hij een gesprek met de priester Schaepman, een neef en tevens secretaris van aartsbisschop Andreas Ignatius Schaepman van Utrecht, die Van Caloen niet te spreken kreeg. Secretaris Schaepman beloofde dat hij de kwestie met zijn heerroom zou bespreken. Vervolgens reisde Van Caloen door naar Amsterdam en Haarlem, waar de bisschop eveneens de statuten ondertekende. Via Den Haag reisde hij terug naar Brussel.²⁶

Op 10 november 1868 was Van Caloen in Luik, waar hij gesprekken voerde met vicaris-generaal Jean Chrétien Warblings en bisschop Theodore De Montpelier, om daarna naar Maastricht door te reizen. De dag erna bezocht Van Caloen bisschop J.A. Paredis in Roermond, die hij wist te overtuigen van het behoudende en verheffende karakter van de vereniging. Van Caloen kreeg toestemming om de FXV in het bisdom op te richten. ‘...il me parle de commencer à Ruremonde, à Venlo, à Sittard, à Meerssen et à Maestricht; il va en parler dans le mandement de carême’.²⁷ Te Maastricht poogde Van Caloen de franciscanen te bewegen een afdeling op te richten en in Sittard sprak hij zijn daar werkzame confraters.

In augustus 1869 maakte Van Caloen wederom een reis door Nederland.²⁸ Te Alkmaar was pastoor A.M. Volkens O.Praem werkzaam. Hij had in Blankenberghe leiding gegeven aan de FXV. Bij zijn vertrek naar Nederland in 1862 beloofde hij Van Caloen zich in te spannen ook daar de broederschap bekend te maken. In juni 1868 schreef hij Van Caloen dat in zijn eigen parochie al vijf broederschappen bestonden, waaronder een van het H. Hart van Maria ter bekering van zondaars. De dominicanenkerk kende eveneens al enige broederschappen, onder meer de H. Familie. Veel parochies binnen het bisdom Haarlem hadden al een afdeling van de H. Familie. Volkens wees er trouwens op dat de volksaard afwachtend was en men gereserveerd stond ten opzichte van de Belgische en Franse devotionele praktijk.²⁹

25 De aantekeningen daarvan zijn te vinden in de *Diaire du directeur*, deel III (1861-1888) (KADOC, AVSJ, inv.nr. 9357).

26 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9357, *Diaire III*, p. 788-789 en 799-805; inv.nr. 9304 ‘Voyage en Hollande juin 1868’.

27 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9357, *Diaire III*, p. 848-851.

28 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, ‘Voyage en Hollande aug. 1869’.

29 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brieven Volkens aan Van Caloen, Bergen op Zoom, 2-3-1862; Alkmaar, 6-6-1868 en 2-2-1869.

Vanuit Tilburg kreeg Van Caloen bericht dat oprichting van de FXV aldaar weinig zin had, want de arbeiders waren vrijwel allemaal lid van de H. Familie en kwamen alle zondagen bijeen.³⁰

Als reden dat de FXV in Nederland en Wallonië nauwelijks van de grond kwam, wordt de dikwijls ruim aanwezige H. Familie genoemd. De bisschoppen werkten ook niet altijd mee. Pogingen om in Zwolle en Rotterdam een afdeling van de grond te krijgen, strandden op tegenwerking.³¹ Eind jaren tachtig van de negentiende eeuw werd opnieuw geprobeerd om de FXV in Noord-Nederland te vestigen. Er was sprake van mogelijke afdelingen te Rotterdam, Leiden en Nijmegen en zelfs in het Indonesische Batavia.³² Deze zijn er niet gekomen.

De oprichting van de FXV in Sittard

Al in 1858 probeerden de jezuiten van het Sint-Aloysiuscollege te Sittard een afdeling van de FXV op te richten.³³ Daarvan kwam om ons onbekende redenen niets terecht. Tien jaar later deed zich opnieuw een kans voor. Louis Van Caloen logeerde op 11 november 1868 in het Aloysiuscollege. Hij had een reeks aanbevelingsbrieven bij zich van de nuntius in Brussel, het Belgisch episcopaat, diverse buitenlandse bisschoppen, bisschop Paredis en de provinciaal van de jezuiten Van Gulik. Van Caloen sprak met pater Antonius van der Leeuw over de oprichting van een afdeling van de FXV. Ondanks alle aanbevelingsbrieven ging Van der Leeuw niet over één nacht ijs. Hij hield een noven om Gods zegen af te smeken. Na gesprekken met zijn rector, pater Labrie, pastoor-deken Joseph Roersch en bisschop Paredis belegde Van der Leeuw op donderdag 17 december een eerste bijeenkomst in de Sint-Michielskerk. Hij vertrouwde Van Caloen toe dat hij er tegenop zag. De meeste mannen hielden weliswaar hun Paasplicht, maar zij gingen niet maandelijks biechten en/of ter communie. Indien de statuten stipt nageleefd zouden worden, was dat een lastig punt, nog afgezien van het wekelijks vergaderen. Bovendien was het moeilijk zaken te bespreken 'omdat de personen te bekend zijn'. In januari was er een retraite. Zou Van Caloen willen komen? 'Dat zou ons hoogst aangenaam, vereerd, bemoedigend en nuttig zijn', aldus Van der Leeuw.³⁴

30 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Swagemakers-Caesar aan Van Caloen, Tilburg, 10-11-1871.

31 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brieven Roelofs aan Van Caloen, Zwolle, 11-2 en 18-5-1866 en 4-4-1867; brieven Volkers aan Van Caloen, Alkmaar, 13-12-1872 en 24-5-1873.

32 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9374, Journal du visiteur (1888-1910), p. 29.

33 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, Registre 33 L'association en Hollande, aant. 28-2-1858.

34 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Van der Leeuw aan Van Caloen, Sittard, 3-12-1868. Van de FXV-

De eerste vergadering verliep boven verwachting voorspoedig. Van de tachtig deelnemers gaven zich er dertig meteen op als lid. De verplichting tot maandelijks biecht werd geaccepteerd.³⁵ Mgr. Paredis benoemde Van der Leeuw op 9 januari 1869 tot directeur van de FXV en verstrekte het diploma van kerkelijke instelling.³⁶ De retraite voor mannen werd tussen 17 en 24 januari 1869 in de Sint-Michielskerk geleid door de welbespraakte pater Brinkhorst.³⁷ Er werd rekening gehouden met de werkman. De religieuze oefeningen vonden plaats vroeg in de ochtend en 's avonds. De opkomst overtrof de verwachting. De kerk was geheel gevuld met huisvaders en jongelingen uit Sittard en omliggende plaatsen. Voor de oprichting van de FXV week men uit naar de parochiale Sint-Petruskerk, want de Michielskerk was te klein. Ook de Petruskerk bleek te klein, zo druk was het. Pater Van Caloen was aanwezig en spelde zeventig leden de eremedaille op 'tot onderpand der hemelse bescherming van hun H. Patroon als zij hun verbond trouw zullen blijven'. Een lid schonk een houten Franciscus Xaveriusbeeld dat versierd en verlicht op het priesterkoor prijkte en de mogelijkheid bood om zich, zoals het handboek voorschreef, daarvoor toe te wijden. Deken Roersch en burgemeester Jan Hendrik Arnoldts werden erevoorzitters. Diverse katholieke kranten besteedden aandacht aan de oprichting.³⁸

Op 18 april werden opnieuw 63 nieuwe leden aangenomen en ontvingen hun medaille. De uit Sittard stammende deken van Maastricht, Frans Xavier Rutten, leidde de plechtigheid en werd tevens tot beschermheer benoemd.³⁹ Een van de nieuwe leden was de burgemeester van Bingelrade, Jan Adam Cremers. Hij was weliswaar al erelid, maar dat was hem niet voldoende: hij wilde ook werkend lid zijn. Het bestuur van de FXV bestond uit president J. Deceveur (grondbezitter en horlogemaker), vice-president Van der Vorst (grondbezitter en veearts) en secretaris M.J. Claessen (onderwijzer). Aangezien er geen ledenlijsten bewaard

afdeling Sittard is geen archief bewaard gebleven. Met uitzondering van de afdeling Geleen, waarvan een ledenregister aanwezig is, is van de overige afdelingen die tot stand zouden komen evenmin een archief overgeleverd.

35 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Van der Leeuw aan Van Caloen, Sittard, 20-12-1868.

36 HCL, Archief Bisdom Roermond 1840-1940 (14.A003A), nr. 467 jaarnaal bisdom Roermond 1868-1887.

37 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, Verslag van het startgenootschap van den H. Franciscus Xaverius (...) te Sittard (...) van de oprichting tot het einde der maand april 1869; brief Van der Leeuw aan Van Caloen, Sittard, 20-1-1869.

38 De Tijd, 30-1-1869; Courrier de la Meuse, 31-1-1869; De nieuwe Noord-Hollandsche gewestelijke courant, 4-2-1869; Maas en Roerbode, 6-2-1869, p. 1 en 2.

39 In 1870/71 waren er zeven beschermheren. Behalve deken Rutten was mgr. H. de la Geneste uit Grave beschermheer. Ook twee bisschoppen behoorden tot dit selecte gezelschap. Eén van hen was mgr. P.M. Vrancken, apostolisch-vicaris van Batavia, de andere was waarschijnlijk mgr. Paredis. Zie KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, verslag FXV 1-5-1870/30-4-1871 en verslag FXV 1-5-1871/30-4-1872; Katholieke Limburger, 23-8-1879, p. 2 (necrologie Vrancken).

gebleven zijn, valt niets te melden over de sociale afkomst van het gros der leden. Vast staat dat de notabelen ruim vertegenwoordigd waren bij de ereleden en de bestuurders. Fabrieksarbeiders kende het bijna vijfduizend inwoners tellende Sittard overigens niet.⁴⁰ Wel knechten en gezellen in ambachtelijke bedrijven. Katholieke mannen uit alle lagen van de samenleving bijeenbrengen was, naast bekering, één van de doelstellingen van de FXV.

Directeur pater Franken illustreerde dat toen hij in 1895 stilstond bij het 60-jarig dienstjubileum van Renier Rutten die als gezelschap werkte in de smederij van de familie Kleinen. Franken wenste hem geluk en benadrukte 'dat de geest van de Vereeniging (...) dezen familieband tusschen gezelschap en meester gelegd had'.⁴¹

De Sittardse vereniging bestond uit twee afdelingen: de FXV met negentig leden en Sint-Stanislaus met 57 leden. De twee afdelingen vergaderden gezamenlijk. De afdelingen kenden diverse secties met elk een eigen president en vice-president.⁴²

Antonius van der Leeuw (1810-1886)

De drijvende kracht achter de FXV in Sittard (en Limburg) was de jezuïet Antonius Franciscus van der Leeuw.⁴³ Hij werd op 5 juni 1810 in het Gelderse Culemborg geboren als zoon van bakker Franciscus van der Leeuw en zijn echtgenote Anna van der Klugt. Zijn humanioraopleiding doorliep Antonius aan de Latijnse school te Gemert. Gedurende een jaar studeerde hij filosofie in het Zwitserse Fribourg. Op 21-jarige leeftijd trad hij in Estavayer le Lac (Zwitserland) toe tot de Sociëteit van Jezus.⁴⁴ Zijn twee jaar oudere broer Petrus Carolus werd eveneens jezuïet. Antonius voltooide zijn noviciaat in Nijvel, waarna zijn verdere filosofische en theologische opleiding zijn beslag kreeg. Hij werd op 21 december 1839 te Mechelen tot priester gewijd. Vervolgens was hij voornamelijk actief in het onderwijs en de zielzorg. In het najaar van 1841 keerde hij naar Nederland terug, waar hij 'minister' werd. In die hoedanigheid was hij verantwoordelijk voor de goede gang van zaken binnen de communiteit en de materiële belangen van

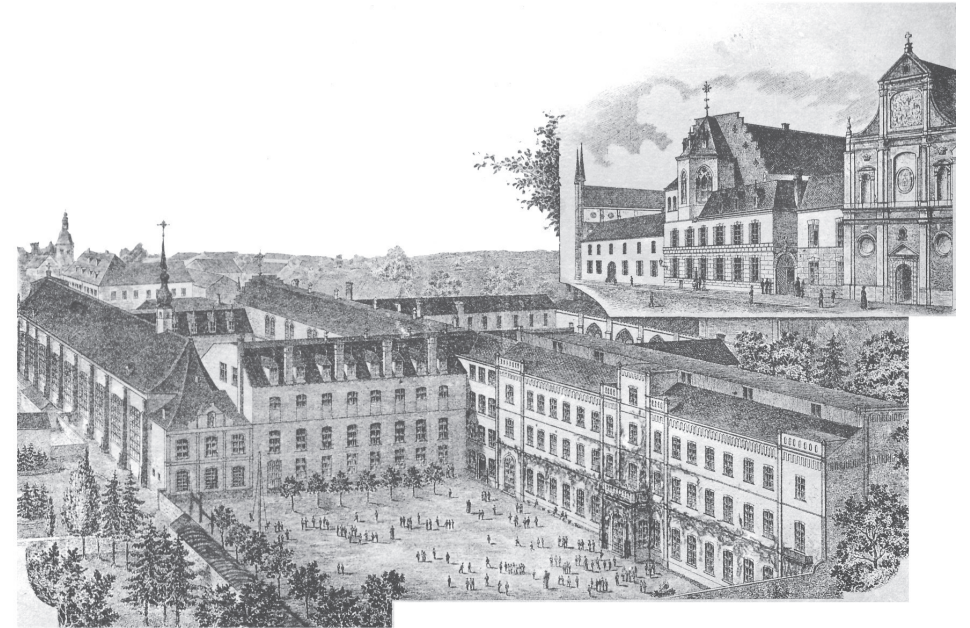
40 P.H. Witkamp, *Aardrijkskundig woordenboek van Nederland* (Amsterdam 1877). In 1875 telde Sittard 4879 inwoners, van wie er 2984 in het stadje zelf woonden.

41 *Katholieke Limburger*. Sittards weekblad, 6-7-1895.

42 In 1870/71 telde de FXV 7 secties en Sint-Stanislaus 4 secties. Zie KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, verslag FXV 1-5-1870/30-4-1871.

43 A. Jacobs, 'Bij de buste van Antonius van der Leeuw SJ', *Historisch jaarboek voor het Land van Zwentibold* 34 (2013) 75-80. Zie ook Frans Sträter, 'P. Antonius van der Leeuw', in: *Menologium van de Sociëteit van Jezus voor de Nederlands provincie*, deel 1 (1913) 309-310.

44 Sedert 1827 bezaten de jezuïeten een convent in Estavayer.

Prentbriefkaart van het Sint-Aloysiuscollege te Sittard. De inzet toont van rechts naar links: de Sint-Michiëlskerk, de voorzijde van het jezuïetenklooster met kapel en de basiliek van O.L. Vrouw van het H. Hart. [Fotocollectie Archief De Domijnen, Sittard]

het huis Culemborg. Daarnaast was hij prefect van het convict en het college, biechtvader, secretaris, kroniekschrijver en lid van het huisbestuur.⁴⁵ Een cumulatie van functies was overigens niet ongewoon. In latere jaren was hij tevens docent filosofie en moraal-theologie aan het pas geopende seminarie van zijn orde te Culemborg.

Van der Leeuw speelde een belangrijke rol in de geschiedenis van de Nederlandse jezuïeten. Op 6 mei 1847 werd hij benoemd tot superior van de Hollandse Missie. Dit was de eerste stap op weg naar de splitsing van de Belgische ordesprovincie, waarvan Nederland toen deel uitmaakte.⁴⁶ Van der Leeuw vestigde zich in Den Haag. Op 6 januari 1849 werd hij benoemd tot vice-provinciaal. Toen de vice-provincie Nederland de onafhankelijkheid verkreeg, werd pater Andreas Consen provinciaal en niet Van der Leeuw. Hij keerde terug naar Culemborg, waar hij in 1853 kapelaan werd. In de jaren 1852 en 1853 vertoefde hij enige tijd in

45 KADOC, Archief Provincie Nederlandse Jezuïeten (APNSJ), *Catalogus Provinciae Belgicae Societatis Jesu* (Gent 1842).

46 De Belgische en Nederlandse jezuïeten maakten tot in 1832 deel uit van de Duitse provincie. In laatstgenoemd jaar werd de Belgische provincie opgericht en in 1850 de Nederlandse.

Maastricht. Hij hield in Zuid-Limburg tridua en volksmissies.⁴⁷

In oktober 1861 werd Van der Leeuw overgeplaatst naar het Sint-Aloysiuscollege te Sittard. Hij gaf les en zou enige moraliserende werken op zijn naam hebben gebracht, maar hiervan is verder geen spoor teruggevonden. Tevens was hij belast met de leiding over de congregaties, een taak die nogal wat organisatietalent en doorzettingsvermogen vereiste. Van der Leeuw gaf leiding aan of had bemoeienis met de ‘Vereniging van het H. Sacrament en de arme kerken’, twee vrouwencongregaties, de Sint-Vincentiusvereniging, de organisatie van de Sint-Pieterspenning en de FXV. Daarnaast had hij een drukbeklante biechtstoel. Hij preekte veel en gaf talrijke retraites aan pensionaires en religieuzen. Hij was het oudste lid van de gemeente en, bevrijd van zijn onderwijskundige taken, kon hij zich tevens wijden aan de beoefening van goede werken. Bijzondere aandacht schonk hij de armen en zieken, die hij geregeld bezocht. Wegens zijn eenvoudige levenswandel en grote naastenliefde zag de bevolking van Sittard een heilige priester in hem.⁴⁸

De werking van de FXV

Van de beginjaren 1869-1872 zijn jaarverslagen bewaard gebleven die inzicht geven in het reilen en zeilen van de Sittardse FXV. De 239 leden kwamen wekelijks bijeen. Er waren ook leden die niet regelmatig konden komen. Zij waren erelid en ondersteunden de vereniging financieel. Twee hoogerwaardes waren tot erelid benoemd: mgr. Joseph Lijnen, pastoor van Semarang (Oost-Indië) en mgr. P.D. van Laer, pastoor-deken van Wyck-Maastricht. Beiden overwogen de FXV ook in hun parochie in te voeren. Op voorname feestdagen waren er algemene communies, soms samen met de mannencongregatie Maria Onbevlekt Ontvangen.

Door, gesierd met hun medailles en in gezelschap van hun muziekkorps, mee te lopen in processies en gestorven leden luisterrijk naar hun laatste rustplaats te begeleiden maakten de Xaverianen indruk.

Schoon was deze droevige plegtigheid en maakte op de aanwezigen en toeschouwers een heilzamen indruk, waardoor onze Vereeniging niet weinig in achting en toegenegenheid heeft gewonnen. Nimmer had men in onze stad zoo een lijkstatie aanschouwd (191 broeders telde men erin), waardoor allen, rijk en minvermogend, oud en jong, door den

47 Een triduum (mv. tridua) is een driedaagse periode van gebed en bezinning.

48 Sträter, ‘P. Antonius van der Leeuw’, 309.

band der liefde vereenigd hun afgestorvene broeder de laatste eer en het laatste liefdeblijk bewezen. [KADOC, AVSJ, inv.nr. 9337, Verslag van de vereniging FXV 1-5-1869 t/m 30-4-1870.]

Toen pastoor J.J.H. Welsch van Lutterade in december 1869 zijn zilveren priesterfeest vierde, wilde bisschop Paredis, die toen in Sittard verbleef, hem bezoeken. De Xaverianen brachten Paredis toen in een fakkelstoet naar het station. Ook dat moet een indrukwekkend schouwspel geweest zijn.⁴⁹

Het voornaamste doel van de FXV was en bleef de bekering van zondaars. Op diverse manieren werd hieraan gewerkt. De devotie tot de heilige Franciscus Xaverius werd bevorderd, onder meer door het verstrekken van noveengebden en gewijd water. Van de gebedskring ter ondersteuning van het werk van de FXV waren inmiddels 532 vrouwen lid. Er werden veel miraculeuze medailles en scapulieren uitgereikt. Diverse leden wisten 'zondaren' op het rechte pad te brengen. De leesbibliotheek groeide gestaag.⁵⁰ Verschillende ‘slechte’ boeken werden verbrand en bij één huisgezin waren ‘slechte’ dagbladen verwijderd ‘die na de afschaffing van het zegelregt uit België ons land overstroomden’. Goede, katholieke tijdschriften daarentegen werden juist verspreid.

De werkzaamheden in de daarop volgende jaren verschilden nauwelijks.⁵¹ Bij gelegenheid van de verjaardag van de heiligverklaring van Franciscus Xaverius schonk een weldoener een nieuw beeld van de patroonheilige dat 500 Belgische franken kostte. De feestvieringen droegen veel bij tot de ijver en godsvrucht van de leden. Enige leden belastten zich met het ophalen van de Pieterspenning, die bestemd was ter ondersteuning van de paus.

Het hoogtepunt van 1871 was de viering van het zilveren pausjubileum van Pius IX in juni van dat jaar. Heel de stad vierde feest. Bij de algemene communie naderden de Sittardse oud-zoeaven als eerste het altaar, gevolgd door de Xaverianen. De hernieuwing van de missie door pater Brinkhorst trok 1800 belangstellenden. De grote toeloop zag de FXV als een van haar verdiensten. Het totaal aantal leden inclusief de gebedskring steeg tussen 1869 en 1872 van 200 naar 1600. Dat is een verachtvoudiging, die vooral toe te schrijven was aan de massale deelname van de vrouwen in de gebedskring. De stijging van het ledental van FXV en St. Stanislaus was minder spectaculair.

49 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, verslag FXV 1-5-1869/30-4-1870 betreffende Lutterade.

50 Het aantal boeken was in 1872 aangegroeid tot 256 (KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, jaarverslag 1871/72).

51 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, verslagen FXV 1-5-1870/30-4-1871 en 1-5-1871/30-4-1872.

Ledental FXV Sittard 1869-1872

	28-4-1869	1869/1870	1870/1871	1871/1872
FXV		123	137	152
St. Stanislaus		114	125	95
Ereleden		28	38	65
Beschermheren		1(?)	7	7
Gebedskring		(?)	915	1287
Totaal	circa 200	266(?)	1222	1606

De leden van de FXV ondernamen ook geregeld bedevaarten naar Onze Lieve Vrouw in het Zand (Roermond), de H. Servatius (Maastricht) en de Lourdesgrot van Merkelbeek.⁵²

De FXV, aldus de Sittardse krant *Katholieke Limburger*, was de jongste van de religieuze verenigingen in Sittard, maar tevens de grootste, 'voorzeker een heilvol verschijnsel in onzen tegenwoordigen tijd van ongeloof en ongodsdienstigheid'. De vijanden van Christus' Kerk hadden het vooral gemunt op de arbeidende klasse. Zij wilden de godsdienst verbannen uit de woning van de werkman 'en met haar de tevredenheid, het huiselijk genoegen en bovenal den troost van een betere toekomst'. De FXV wakkerde de geest van godsdienstigheid aan, die het heil uitmaakte van huisgezin, stad en staat.⁵³ Dat deed zij, naast het organiseren van gebedsbijeenkomsten, ook door educatie in de vorm van lezingen, al dan niet in combinatie met muziek in het verenigingslokaal.⁵⁴ Armeenzorg had minder prioriteit. Die taak nam de lokale conferentie van de Vincentiusvereniging op zich.⁵⁵

De FXV stond in aanzien. Bij de eerste-steenlegging voor de prestigieuze bedevaartkerk van O.L. Vrouw van het H. Hart op 5 juni 1875 liepen de leden van de broederschap mee in de processie, begeleid door haar fanfare. Twee sectiepresidenten droegen de twee gedenkstenen met inscriptie. Een van deze stenen bevatte de gedenksteen die geschonken was door paus Pius IX. De andere steen herinnerde aan de eerste-steenlegging door bisschop Paredis.⁵⁶

52 *Maas en Roerbode*, 25-9-1875; 17-5-1884; 2-7-1887; *De Tijd*, 17-9-1885.

53 *Katholieke Limburger*, 9-3-1872.

54 *Courrier de la Meuse*, 21-11-1876: verslag van een lezing van voorzitter Claessen over de noodzaak van de wereldlijke macht van de paus. Eregast was oud-missionaris mgr. A.C. Claessens. De fanfare luisterde de avond op. Zie ook *Katholieke Limburger*, 1-4 en 25-11-1876, 24-11-1877, 20-5-1882, 9-9-1882.

55 H. Delhougne, *Vereeniging van den H. Vincentius van Paulo: conferentie van den H. Petrus te Sittard 1873-1923* (Sittard 1923).

56 *Katholieke Limburger*, 5-6-1875.

Kritiek op de Xaveriusvereniging

De FXV was een van de zes door jezuiteten geleide congregaties in Sittard.⁵⁷ Alle zes vergaderden wekelijks in de Sint-Michielskerk. De Xaverianen kwamen er elke donderdagavond bijeen en soms was er lof met uitstelling van het Allerheiligste. Het intensieve gebruik van de kerk was de rector echter steeds meer een doorn in het oog, vooral omdat de verenigingen niets bijdroegen tot het onderhoud der kerk. In opdracht van de rector vatte pater Adrianus Kouwenbergh de klachten samen in een brief aan de provinciaal.⁵⁸ Met name de FXV en pater Van der Leeuw moesten het daarbij ontgelden. Telkens als de Xaverianen vergaderden brandden er twaalf lampen, ook tijdens de lange zomeravonden. De lampenolie leverde de kerk; de vereniging betaalde niets. Van der Leeuw had naar zijn zeggen tweemaal een schenking gedaan, maar dat maakte weinig indruk op Kouwenbergh.

Zie hier hoe. Zijn Eerw. heeft tweemaal sinds het bestaan der Vereeniging, eene Mannen Missie laten geven, en toen heeft de Kerkbak telkens f 40 opgebracht. Dat noemt Zijne E. een geschenk aan de Kerk (...) Maar kunnen nu die f 80, als 't ook zoo was, het recht geven aan de Vereeniging om wederom in perpetuum ten laste der Kerk te bestaan?

Waar het de belangen van zijn verenigingen aanging, hield Van der Leeuw er een eigen moraal op na, aldus Kouwenbergh, maar dat was nog niet alles. De congregaties beschikten naar eigen goeddunken over de kerk en haar inventaris. Wederom volgde een voorbeeld. Op 2 maart begon in de kerk het veertigurengebed. Kouwenbergh had dit voorbereid. Voor het tabernakel was het Allerheiligste uitgesteld. Het feest van Franciscus Xaverius vond plaats op 12 maart en Van der Leeuw had de gewoonte om er een noveen aan vooraf te laten gaan.

Ik had Zaterdag het Altaar voor het 40 urengebed laten versieren, maar tegen den avond komt p. v.d. Leeuw met een paar knechts en een broer, plaatst boven op het tabernakel zijn Franciscusbeeld, vlak hiervoor de Reliquiën tusschen twee kaarsen enz, enz en dat zonder de minste voorkennis of afspraak (...) en dat tegen alle Rubrieken in; gedurende de 3 dagen dat het Allerh. was uitgesteld, prijkten Franc. en zijn overblijfselen met veel meer luister dan het H. Sacrament zelf. Voor P. vd Leeuw is Franciscus Xav. wat Erasmus is voor de Rotterdammers.

57 Deze congregaties waren: broederschap van het H. Hart; de arme kerken; FXV; mannencongregatie; woensdagse meisjescongregatie; zondagse meisjescongregatie.

58 KADOC, PASJN, inv.nr. 841, brief Kouwenbergh aan de provinciaal, Sittard, 28-6-1878.

De 'Oude Voogdij' in de Helstraat te Sittard, dat gedurende enige jaren het verenigingsgebouw van de FXV was [Fotocollectie Archief De Domijnen, Sittard]

Pater Kouwenbergh pleitte voor maatregelen tegen dergelijk optreden. Of er van hogerhand ingegrepen is, verklappen de bronnen niet.

Het jubileum van 1879

Het zilveren jubileum van de FXV en tevens het tienjarig bestaan van de afdeling Sittard werd luisterrijk herdacht. Op verlangen van pater Van der Leeuw reisde Van Caloen naar Sittard om de feestvreugde te vergroten. Van Caloen bezocht bij die gelegenheid ook de afdelingen te Geleen, Lutterade-Krawinkel en Hulsberg. Te Sittard richtte hij nog een gebedskring op bij de ursulinen. Ook reisde hij naar Valkenburg, waarschijnlijk om af te tasten of de FXV er geïntroduceerd kon worden.⁵⁹

In het jubileumjaar telde de FXV (inclusief St. Stanislaus) 1300 leden in Limburg. Opmerkelijk is dat het dorpje Hulsberg met 435 leden groter was dan Sittard. Ook Lutterade-Krawinkel was niet bepaald klein. De twee Geleense parochies samen telden eveneens meer leden dan Sittard.

⁵⁹ KADOC, PASJN, inv.nr. 9357, Diaire du directeur III, 18-1-1879.

Leden van de FXV (bij benadering) anno 1879

	FXV	St. Stanislaus	gebedskring
Sittard	400*		
Geleen	196*		
Lutterade-Krawinkel	200	50	
Hulsberg	245	190	167

*Waarschijnlijk zijn de leden van St. Stanislaus hierin opgenomen.

Het overlijden van pater Van der Leeuw

Tot op hoge leeftijd bleef Van der Leeuw actief. In 1882 was het echter welletjes; hij droeg de leiding van de FXV over aan zijn confrater Petrus Franken. Hij bleef echter met hart en ziel aan zijn vereniging gehecht.⁶⁰ Bij de opening van de tuin bij het nieuwe verenigingslokaal werd de oude Van der Leeuw verrast met de onthulling van zijn portretbuste.⁶¹ Slechts de bloei van de vereniging hield hem op de been, heette het.⁶² Antonius van der Leeuw overleed na een pijnlijk ziekbed van enige weken op 30 juni 1886 om 8 uur 's ochtends.⁶³ De uitvaartdienst vond op zaterdag 3 juli plaats vanuit een eivolle Sint-Michielskerk. De lijkstoet met vele priesters, jezuiten zowel als wereldheren, (ere)leden van de Xaverius- en Vincentiusvereniging en fanfares maakte grote indruk.⁶⁴ Omwille van het vele goede werk dat Van der Leeuw had verzet, gingen in oktober 1886 stemmen op om een fraai grafmonument te laten vervaardigen 'als dankbaar huldeblijk aan onzen geestelijken weldoener'. Het is niet bekend of dit monument gerealiseerd is.⁶⁵ Van

⁶⁰ KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Franken aan Van Caloen, Sittard, 10-11-1883.

⁶¹ Jacobs, 'Bij de buste van Antonius van der Leeuw sj', 78-79; *Maas en Roerbode*, 28-6-1884.

⁶² KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brieven Franken aan NN, Sittard, 8-4 en 10-10-1884.

⁶³ Sträter, 'P. Antonius van der Leeuw', 310.

⁶⁴ '† Pater Antonius van der Leeuw SJ', *Katholieke Limburger*, 3-7-1886. Zie ook Frans Sträter, 'Het Sint-Aloysiuscollege te Sittard', 51; A. Dunckel en B.A. Pothast, *Kurze Chronik von Sittard (Sittard 1891)* 95-96; Delhougne, 'Beknopte geschiedenis', 12.

⁶⁵ 'Uit dankbaarheid', *Katholieke Limburger*, 9-10-1886; *Katholieke Limburger*, 6-11-1886. Het bestand van de *Katholieke Limburger* vertoont na november 1886 een hiaat. Steekproeven in andere Limburgse kranten, zoals de *Maas en Roerbode*, *Limburger Koerier* en *Courier de la Meuse*, leverden niets op. In de *historia domus* van het Sint-Aloysiuscollege staat te lezen: 'Inter sepuelorum ceremonias sermo iam factus est de erigendo in optime de civitate meriti tumulo monumento, quod mox extrucuri videntur grati cives'. KADOC, Archief Nederlandse Provincie der Jezuiten, Archief Aloysiuscollege Sittard, inv. nr. 18, *Historia domus* 1851-1900, anno 1885/86. Het lijkt erop dat het monument er is gekomen, maar het verslag over 1886/87 maakt er geen melding meer van.

Buste van pater Antonius van de Leeuw vervaardigd door de uit Sittard stammende beeldhouwer Frans Karel van de Laar. Op zijn borst draagt Van der Leeuw de medaille van de FXV. [Collectie Museum De Domijnen, Sittard]

der Leeuw werd als directeur opgevolgd door zijn confraters Joannes van de Rijdt (1883), Petrus Franken (1883-1896) en Cornelius Bronsgeest (1897-1899).⁶⁶

Muziek en toneel

Ten behoeve van de fanfares van de FXV stelde Van Caloen in 1871 statuten op. De broederschap verstreekte instrumenten en bladmuziek en zorgde voor muzieklessen. De leden dienden lid te zijn van de FXV. De fanfare trad op tijdens avonden, publieke concerten, processies en elk andere passende gelegenheid.⁶⁷ Het muziekkorps – de ene keer is sprake van een fanfare dan weer van een harmonie – van de Sittardse FXV stond onder leiding van J. Könings en had tot taak de godsdienstige plechtigheden op te luisteren. De muzikanten werden gerekruteerd uit de leden en de studenten van het Aloysiuscollege.⁶⁸ In Sittard kwamen vanaf 1873 met grote regelmaat bedevaartprocessies aan die het heiligdom van O.L.

⁶⁶ Op basis van de vermelding in *Catalogus provinciae Neerlandicae Societatis Jesu*.

⁶⁷ KADOC, AVSJ, inv.nr. 9321, statuten van de fanfares (Brussel 1872).

⁶⁸ KADOC, AVSJ, inv.nr. 9321, statuten van de fanfares (Brussel 1872); A.H. Simonis e.a. (red.), *Sittard, historie en gestalte* (Sittard 1871) 436.

De toneelgroep van de FXV bij een opvoering van *Le Fils du Solidaire* [Collectie Museum De Domijnen, Sittard]

Vrouw van het H. Hart bezochten. Aan het station werden de pelgrims stevast opgehaald door de geestelijkheid en musicerende 'Xaverianen'.⁶⁹ Met de fanfare ging het goed, maar zij kostte ook veel geld vanwege de instrumenten, bladmuziek en muzieklessen.⁷⁰ Zo lang de vereniging bestond, was de fanfare present. Zij luisterde tal van processies, festiviteiten en jubilea op. De muzikale begeleiding van uitvaarten van (ere)leden van de vereniging werd in oktober 1881 gestaakt.⁷¹

Op 15 maart 1899 bracht zij een aubade aan de heer Van Son, die als peter optrad van twee nieuwe luidklokken.⁷² Het muziekgezelschap overleefde de vereniging niet en werd omstreeks 1900 opgeheven.⁷³

Binnen de FXV werd ook toneel gespeeld. Daarover is nauwelijks iets bekend, wel is een groepsfoto bewaard gebleven van de spelers, van wie een deel in zoeavenuniform gestoken is. Naar alle waarschijnlijkheid is het een scène uit het in katholieke kring indertijd populaire toneelstuk *Le Fils du Solidaire*.

⁶⁹ Zie hiertoe de jaargangen van het *Maandschrift O.L. Vrouw van het H. Hart en Mariazomer*.

⁷⁰ KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brieven Van der Leeuw aan Van Caloen, Sittard, 25-9-1873 en 11-2-1874.

⁷¹ *Katholieke Limburger*, 15-10-1881, p. 3. De jaarvergadering van de FXV had dat op 10 oktober eenstemmig besloten.

⁷² *Limburg*, 15-3-1899.

⁷³ H. Bovendeaard en J. Daniëls, *De Phil 100 jaar achter de vaan* (Sittard 1984) 14.

De Spaarbank

Spaarbanken waren een uitermate schaars verschijnsel in Limburg. Anno 1876 kende alleen Maastricht zo'n instelling: de Stedelijke Spaarbank. Spaarbanken werden meestal gesticht en/of beheerd door gemeentebesturen en met name door de Maatschappij tot Nut van het Algemeen.⁷⁴ Daarnaast kwamen banken voor die opgericht werden door verenigingen zoals de FXV. Op 1 december 1878 kwam in Sittard de 'Instelling tot ondersteuning van behoeftige arbeiders genaamd De Xaverius Vereeniging' tot stand.⁷⁵ Zij was een onderafdeling van de FXV, met als doel arbeidersgezinnen zedelijk en stoffelijk te ondersteunen uit de middelen van de vereniging. Hiertoe werd tevens een spaarbank opgericht, waarvan het batig saldo bestemd was voor de armenkas. Aanvullende middelen waren afkomstig van bijdragen van het bestuur en andere weldoeners. Twee jaar eerder was te Maastricht door de H. Familie een soortgelijke spaarbank opgericht.⁷⁶

De dienstdoende pastoor-deken van Sittard was qualitate qua erevoorzitter van het spaarbankbestuur. Voorts waren er een voorzitter, vicevoorzitter, secretaris-boekhouder en een penningmeester. Het huishoudelijk reglement van de spaarbank bepaalde dat het bestuur geen vergoeding kreeg voor zijn werkzaamheden. De bestuursleden mochten schuldeiser noch schuldenaar van de spaarbank zijn. Sommen boven de fl. 5000 moesten belegd worden in vastgoed, hypothecaire inschrijvingen, schuldbrieven van de voornamelijk Nederlandse steden, de provincies of het Rijk. In geen geval mocht in buitenlandse fondsen belegd worden. Alle deelnemers kregen een spaarbankboekje. De jaarlijkse rente werd vastgesteld op 3 procent voor bedragen vanaf één gulden of een veelvoud daarvan. 'Voor alle onderdelen van den gulden wordt geene rente verstrekt'. Overigens konden ook niet-leden gebruik maken van de spaarbank.

De *Katholieke Limburger* benadrukte in een uitvoerig artikel het belang van deze spaarbank, waarvan het doel niet was zoveel mogelijk winst te maken maar het sparen aan te moedigen.⁷⁷ Ook de kleinste inleg werd aanvaard. De arbeider kon een klein kapitaaltje opbouwen en ontving rente. Sparen voorkwam

74 De *Standaard* (29-1-1876) geeft een samenvatting over het spaarbankwezen in Nederland. Voor de spaarbank te Maastricht (opgericht in 1835 en diverse malen heropgericht) zie H.A.E. Cornips, *Honderd jaar Gemeente-Spaarbank Maastricht* (Maastricht 1953); W. Knipschild-Schouten, 'De Stedelijke Spaarbank te Maastricht 1835-1848', *De Maasgouw* 109 (1990) 147-159. In april 1880 werd in Roermond een Spaarbank Vereeniging opgericht, zie *Maas en Roerbode*, 24-4-1880. J. Mooij, 'De Boerenleenbanken in Zuid-Limburg tot 1920', in: *Jaarboek SHCL* (2018) 135-162

75 KADOC, PASJN, inv.nr. 841, Huishoudelijk reglement der spaarbank van de instelling De Xaverius Vereeniging; AVSJ, inv.nr. 9304, brief Van der Leeuw aan Van Caloen, 24-12-1878.

76 *Provinciale Verslagen*, bijlage O (1880) 4-5.

77 *Katholieke Limburger*, 28-12-1878, 1.

bovendien dat geld werd gependeed aan 'beuzelarijen'. Sparen zette aan tot grotere arbeidzaamheid, meer sparen, een geregeld huishouden en zelfbeheersing. Verkwisting daarentegen leidde tot armoede, ja zelfs tot zondig en misdadig gedrag, aldus de *Katholieke Limburger*. Het bestuur van de spaarbank dat bestond uit geestelijken en katholieke middenstanders zal volledig met de moraliserende strekking van dit artikel ingestemd hebben.⁷⁸

Begin mei 1879 waren er 37 deelnemers die fl. 1.124 ingelegd hadden.⁷⁹ Over de werking van de spaarbank is nauwelijks iets bekend. In 1880 en 1881 bedroeg de inleg bij de spaarbank circa fl. 3.000 per jaar.⁸⁰ Een comité ter ondersteuning van behoeftige zieken bestond sedert december 1883.⁸¹ De rekening over het boekjaar 1887/88 toont dat de spaarbank fl. 15.745 aan kapitaal beschikte. Er waren 183 spaarbankboekjes in omloop. De groei toont aan dat de bank in een behoefte voorzorg, maar de FXV-spaarbank kon zich niet meten met de Stedelijke Spaarbank van Maastricht.⁸² Twee spaarders hadden meer dan duizend gulden ingelegd. De meeste anderen zaten daar ver beneden. Een teken dat ook mensen met een kleine beurs geld opzij legden, maar diegene die slechts weinig verdienden zullen – net als heden ten dage – niet of nauwelijks hebben kunnen sparen.⁸³ De bank boekte een winst van fl. 144, die onder meer bestemd was ter ondersteuning van behoeftige arbeiders.⁸⁴

De spaarbank overleefde de FXV niet. Naar alle waarschijnlijkheid eindigde zij in 1899 haar activiteiten.⁸⁵ Sedert mei 1898 bestond te Sittard ook een spaarbank van de Boerenleenbank die kantoor hield in het lokaal van de FXV. De raad van toezicht van de Boerenleenbank bestond voor een deel uit personen die ook betrokken waren bij de spaarbank van de FXV.⁸⁶

78 Het bestuur bestond uit deken J.G. Linders (erevoorzitter), A.F. van der Leeuw (voorzitter), kapelaan J.F. Herben (vice-voorzitter), hoofd der stadsschool M.J. Claessen (secretaris), F. Rutten en M. Rutten (penningmeester), bierbrouwer A.G. Verheggen, A. Arnoldts en Eg. Arnoldts, drukker K. Alberts en banketbakker en oud-zoeaaf G. Lindemans. Zie *Katholieke Limburger*, 28-12-1878, 1.

79 *Nieuwsblad van Roermond*, 11-1-1879; *Katholieke Limburger*, 17-5-1879, 1.

80 KADOC, PASJN, inv.nr. 9304, Daire III, aant. juni 1881.

81 *Katholieke Limburger*, 1-12-1883, 1 vermeldt het bestaan van de ziekenkas voor de eerste keer.

82 De Stedelijke Spaarbank beheerde in 1880 een kapitaal van 310.387 gulden. *Provinciale Verslagen*, bijlage O (1880) 4.

83 Knipschild-Schouten, 'De Stedelijke Spaarbank', 157.

84 ADD, Bestuursarchief gemeente Sittard (toegang 490), voorlopig inv.nr. 1911. De rekening is gedateerd 3-5-1888. De rekening heeft betrekking op 1887 of 1887/88.

85 Het CBS ontving geen gegevens van de spaarbank van de FXV over het jaar 1899. Zij komt niet voor in de *Statistiek der spaar- en leenbanken in Nederland over het jaar 1899* (uitgave CBS, 1899).

86 Zie *Nederlandsche Staatscourant*, 15-8-1898 en *Nieuwe Koerier*, 5-7-1898.

Het verenigingslokaal

Aanvankelijk beschikte de Sittardse Xaveriusvereniging niet over een eigen lokaal. Pas in september 1874 kon de vereniging het Oude Voogdijhuis in de Helstraat huren. Er waren echter veel onkosten, zodat Van der Leeuw behoorlijk in de schulden zat.⁸⁷ De huurovereenkomst van de Oude Voogdij eindigde op 15 augustus 1880. Van der Leeuw vroeg zich af hoe het verder moest.⁸⁸ De redding was echter nabij, toen na het overlijden van emeritus pastoor P.M.H. Beltjens (1801-1881) een perceel gekocht kon worden aan het Kloosterplein tegenover de pastorie.⁸⁹ Pastoor Beltjens had hier zelf gewoond en zijn huis en tuin per legaat vermaakt aan de parochie van Sint-Petrus' Stoel in Antiochië. Die verwierp de schenking echter, omdat Beltjens enige onpraktische voorwaarden aan zijn legaat had verbonden.⁹⁰

Ter plaatse bouwde de FXV haar eigen ruime vergaderlokaal, dat in 1882 gereedkwam en feestelijk in gebruik genomen werd. Nadien werd nog een fraaie tuin aangelegd.⁹¹ De ruimte werd ook verhuurd aan andere gezelschappen of personen.⁹² Tot 1900 werd het regelmatig gebruikt door de Vincentiusvereniging.⁹³ Na opheffing van de Xaveriusvereniging kochten de ursulinen de zaal aan. Zij lieten er een verdieping op bouwen en namen het in gebruik als school voor de externe leerlingen.⁹⁴

87 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brieven Van der Leeuw aan Van Caloen, Sittard, 5-9 en 25-11-1874. Zie ook A.E.L. Jonkergouw, *Sittard Limburgse stad* (Sittard 1978) 116.

88 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Van der Leeuw aan Van Caloen, Sittard, 31-3-1880.

89 *Katholieke Limburger*, 28-6-1884. Pastoor Beltjens was een heeroom van de dichter Charles Beltjens (1832-1890).

90 ADD, Archief notaris Van der Heijden, inv.nr. 79 minuutakten tweede helft 1880, testament pastoor P.M.H. Beltjens, 11-12-1880, inv.nr. 80, minuutakten 1^e helft 1881, akte van verwerping door het parochiebestuur, 16-5-1881.

91 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Franken aan NN, Sittard, 10-10-1884.

92 In juni 1895 vergaderde het Provinciaal Genootschap Limburg er, *Maas en Roerbode*, 15-6-1895. In juni 1897 sprak de pastoor van Wehr (D.) er over de Raiffeisenkassen. In juni 1898 hield de muzikale directeur van Sittards Post- en Telegraafkantoor, H.J. Messink, er een soiree ten bate van de St. Elisabethvereniging. Hij speelde stukken van Liszt, Rubinstein, Mozkowski en Chopin, *Limburg*, 23-6-1897 en 11-6-1898. De Limburgse Zouavenbond kwam er bijeen in december 1898 en april 1899, *Limburg*, 19-12-1898, 20-4-1899. De Boerenbond, *Limburg*, 14-1-1899.

93 Delhougne, 'Beknopte geschiedenis', 12.

94 *Ibidem*, 24. ADD, microfiche van de Franse kroniek van de ursulinen van Sittard, aantekening over het jaar 1900. Thans draagt dit pand de naam 'Jochem Erens Hoes'.

Het Kloosterplein van Sittard omstreeks 1900, met geheel rechts een deel van het verenigingslokaal van de FXV. De ursulinen bouwden er een etage op. Ingekleurde prentbriefkaart [Collectie auteur]

Buiten Sittard

Na de oprichting van de FXV te Sittard werd op diverse plaatsen nagedacht over een eigen afdeling. Van der Leeuw sondeerde vanaf 1869 geregeld bij Limburgse clerici of zij een Xaveriusvereniging in hun parochie wilden oprichten. In de meeste gevallen ving hij bot. De Pancratiusparochie te Heerlen was een serieuze kandidaat. Van der Leeuw was er bijna zeker van dat begin 1870 een afdeling opgericht zou worden na de volksmissie die de redemptoristen van Aken daar zouden houden. Maar helaas, in Heerlen kwam de Heilige Familie tot stand.⁹⁵ Dat scenario herhaalde zich in Limbricht en Blerick.⁹⁶ Andere plaatsen die in de correspondentie tussen Van der Leeuw en Van Caloen ter sprake kwamen, waren Maastricht, Wyck (Maastricht), Beek, Gronsveld, Meerssen en Roermond, doch zonder resultaat.⁹⁷ Wel kwamen afdelingen tot stand in de dorpen Lutterade-Krawinkel (1869), Hulsberg (1869), Urmond (1870) en Geleen (1874).

95 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brieven Van der Leeuw aan Van Caloen, 30-11-1869, 11-1 en 19-3-1870.

96 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Van der Leeuw aan Van Caloen, 5-10-1872.

97 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brieven Van der Leeuw aan Van Caloen, 5-5, 30-11 en 6-12-1869, 9-11-1870, 29-4-1871, 5-10-1872, 11-2-1874, Palmzondag 1874.

De 'ijverige' pastoor J.J.H. Welsch van Lutterade-Krawinkel richtte op 18 april 1869 een afdeling van de FXV op, nadat de jezuiten er de hernieuwing van de volksmissie geleid hadden.⁹⁸ De installatie volgde in augustus van dat jaar; er waren toen 230 leden. Volgens het jaarverslag 1871/72 was de vereniging een zegen voor de parochie. De inwoners van Lutterade en Krawinkel stonden vroeger vijandig tegenover elkaar, maar broedermin had de verdeeldheid vervangen. Hulpbehoevenden werden geholpen en bij de pokkenepidemie hielden de prefecten van de broederschap toezicht op de reinheid, en organiseerden het ziekenbezoek en de uitvaarten. Pastoor Welsch gebruikte de vereniging ook om zedeloze taal te weren.⁹⁹ De FXV van Lutterade werd in 1914 omgezet in een afdeling van de aartsbroederschap van de H. Familie.¹⁰⁰ Zij overleefde daarmee alle andere Nederlandse FXV-afdelingen. Hoe actief zij anno 1914 nog was?

In plattelandsdorp Hulsberg kreeg de hoogbejaarde pastoor Martinus Kusters (1838-1879) van zijn bloedverwant mgr. Joseph Lijnen het advies een afdeling van de FXV op te richten. Al in oktober 1869 was Van der Leeuw naar Hulsberg gereisd om inlichtingen en bescheiden te verstrekken.¹⁰¹ De oprichting vond plaats op 21 november daaropvolgend. Terstond meldden zich zo'n 150 mannen en jongens aan en hun aantal groeide. De plechtige installatie en de uitreiking van de medailles vond plaats op het feest van Maria Lichtmis, 2 februari 1870. Van der Leeuw leidde de plechtigheid. Er waren zo'n tweehonderd leden. '...menige vrouw of moeder zag met vreugde haren echtgenoot of hare zonen nederknielen om zich met hun God te vereenigen'. Van der Leeuw sprak de parochianen toe en pastoor Kusters legde 's middags tijdens het lof uit welk verheven doel de vereniging had en welke grote zegeningen over parochie, leden en streek zouden neerdalen.¹⁰²

In de loop van 1870 groeide de Hulsbergse afdeling tot 260 leden: 193 behorende tot Franciscus Xaverius en 65 tot Sint Stanislaus. Er waren 160 leden van de gebedsvereniging. Tevens was een kleine leesbibliotheek opgezet.¹⁰³ Kusters schreef pater Van Caloen in april 1870 dat mgr. Paredis de oprichting formeel had goedgekeurd en dat de broederschap goed aansloeg in de parochie. De leden kwamen 's zondags bijeen. 'Met blijde stemmen en een gelovig hart wordt gebeden en gezongen en ik zeg regt uit, als dit broederschap zoo blijft bestaan, mijn

98 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, Verslag van het startgenootschap van den H. Franciscus Xaverius (...) te Sittard (...) van de oprichting tot het einde der maand april 1869'; brief Van der Leeuw aan Van Caloen, Sittard, 7-4-1869.

99 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, Jaarverslag over de FXV 1-5-1871/30-4-1872.

100 M.J.H.A. Schrijnemakers, *Geschiedenis van Geleen. Deel 2. Van het vertrek der Fransen (1814) tot de aanleg van de Staatsmijn Maurits (ca. 1920)* (Geleen 2005) 349.

101 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Van der Leeuw aan Van Caloen, 19-10-1869.

102 *Limburger Koerier*, 5-2-1870.

103 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, Jaarverslag over de FXV 1-5-1869/30-4-1870.

parochie is gered.¹⁰⁴

De afdeling in Hulsberg kromp in het daaropvolgende jaar enigszins, maar de gebedskring daarentegen groeide. Net als in Sittard werd het gebruik ingevoerd dat overleden broeders door hun medebroeders begraven werden. Er waren dat jaar vijf algemene communies, waaraan zo'n vijfhonderd personen deelnamen. Ook de door pater Brinkhorst gehouden volksmissie slaagde buitengewoon goed.¹⁰⁵ In 1870/1871 bleef de afdeling Hulsberg stabiel.¹⁰⁶ De FXV van Hulsberg ging in mei 1874 naar Sittard, hetgeen voor Van der Leeuw aanleiding was om een algemene vergadering te beleggen.¹⁰⁷ Pastoor Kusters overleed in 1879, maar de Xaveriusvereniging overleefde hem. Pastoor Van der Broek (1879-1902) schreef in 1886 dat de broederschap nog 146 werkende en 111 biddende leden telde.¹⁰⁸ Anno 1889 deed de vereniging het goed, maar de visitator bezocht het veraf gelegen dorp niet.¹⁰⁹

De op 1 mei 1870 opgerichte afdeling te Urmond was geen lang leven beschoren. De gardiaan van conventuelen leidde op verzoek van pastoor P.W. Reijnen deze afdeling, die 85 leden telde. Door ziekte van de gardiaan had de installatie en de uitdeling van de medailles nog niet plaatsgevonden.¹¹⁰ Eind 1870 constateerde Van der Leeuw dat de conventuelen er weinig werk van maakten. Er werd slechts eenmaal in plaats van viermaal per maand vergaderd.¹¹¹ In maart 1873 schreef gardiaan Angelus a Maria Jurgens dat hij in samenspraak met zijn broeders besloten had de FXV op te geven. De parochie was klein, circa driehonderd inwoners, van wie er velen tijdens de zomermaanden op trekarbeid naar Duitsland gingen.¹¹² Van der Leeuw was teleurgesteld. De paters hadden immers zelf aangeboden de vereniging te leiden; dat zij er van afzagen, schreef hij toe aan onwil.¹¹³

Na de deceptie van Urmond kon er toch weer een succesje geboekt worden.

104 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Kusters aan Van Caloen, Hulsberg, 4-4-1870. Kusters correspondeerde al eerder met Van Caloen, zoals blijkt uit diens aantekeningen. In december 1869 en maart 1870 arriveerden er brieven uit Hulsberg (inv.nr. 9304, Registre 33).

105 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, Jaarverslag over de FXV 1-5-1870/30-4-1871.

106 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, Jaarverslag over de FXV 1-5-1871/30-4-1872.

107 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Van der Leeuw aan Van Caloen, Sittard, 1874.

108 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Chr. van der Broek aan NN, Hulsberg, 10-12-1886.

109 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9374, *Journal du visiteur* (1888-1910), p. 32.

110 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304.

111 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brieven Van der Leeuw aan Van Caloen, Sittard, 9-11-1870 en ongedateerd.

112 Urmond (zonder Berg aan de Maas) telde in 1870 620 inwoners, van wie er circa 300 communicantes (12 jaar en ouder) waren. Zie P.H. Witkamp, *Aardrijkskundig woordenboek van Nederland* (Amsterdam z.d.) 1218.

113 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Angelus a Maria aan Van Caloen, Urmond, 13-3-1873, brief Van der Leeuw aan Van Caloen, Sittard, 28-5-1873.

Begin 1874 gaven de jezuïeten een volksmissie in de parochiekerk van Geleen. Aansluitend werd de Xaveriusvereniging opgericht. ‘Bidden wij dat de zaak goed mag gaan’, noteerde Van der Leeuw.¹¹⁴ De lijst met inschrijvingen van de afdeling Geleen telt 220 namen.¹¹⁵ In juli 1889 was de vereniging echter op sterven na dood. Er zou geprobeerd worden in Beek een afdeling van de grond te krijgen, maar dat is er niet meer van gekomen.¹¹⁶

Duitsland

Van Caloen ondernam ook pogingen om de FXV in Duitsland te vestigen. In *La Patrie* van augustus 1868 stond een enthousiast artikel over zijn reis door de Duitse landen. De bisschoppen van Keulen, Osnabrück, Hildesheim, Paderborn, Speyer en Limburg hadden hun goedkeuring gehecht aan de FXV. Er waren contacten gelegd die tot een snelle uitbreiding zouden leiden. Er kwam evenwel niets van de grond. Vanuit Sittard ondernam Van der Leeuw nieuwe pogingen. De tegen Sittard gelegen parochies van Millen en Tuddereren boden zich aan. Er was wellicht belangstelling in Gangelt en Geilenkirchen. Alle stukken dienden dan in het Duits vertaald te worden, anders maakte men geen kans, schreef Van der Leeuw in januari 1870.

Twee maanden later bleek dat de pastoor van Tuddereren de oprichting had uitgesteld. Elders bestond evenmin belangstelling. Van Caloen had een Duits stuk toegezonden. Van der Leeuw vond het een goede synopsis, maar de titel *Arbeiterverein* moest weg. De goeude standen zouden dan nooit lid worden. De meer welgestelden moesten erbij betrokken worden, net als in Sittard. Eind 1870 schreef Van der Leeuw dat de uitbreiding in Duitsland lastig was, want veel mannen vochten in de Frans-Duitse Oorlog.¹¹⁷ In 1889 sprak de visitator op kasteel Exaten (Baexem) nog met de Duitse provinciaal Rathgeb sj. Aangezien de jezuïeten niet meer in Duitsland werkzaam mochten zijn, verwees Rathgeb naar de franciscanen en kapucijnen omdat die grote invloed hadden.¹¹⁸ Er werden echter geen pogingen meer ondernomen om in Duitsland iets van de grond te krijgen. De negatieve ervaringen met de inmiddels voorbijge *Kulturkampf* kunnen daar mede debet aan zijn geweest.

114 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brieven Van der Leeuw aan Van Caloen, Sittard, 11-2, 4-3, Palmzondag 1874.

115 ADD, PA Petrus en Marcellinus Geleen, inv.nr. 125. Voor de rest geen aantekeningen of stukken.

116 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9374, Journal du visiteur (1888-1910) p. 32.

117 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brieven Van der Leeuw aan Van Caloen, Sittard, 11-1, 19-3 en 4-12-1870.

118 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9374, Journal du visiteur (1888-1910), p. 29-30.

Het einde van de Xaveriusvereniging

In februari 1887 schreef pater Franken nog dat de Sittardse afdeling bloeide. Van Caloen zou zelf moeten komen om het te zien. Franken was voornemens om de biddende leden van de FXV viermaal per jaar in de kerk bijeen te roepen ‘om de ijver aan te wakkeren en levendig te houden’.¹¹⁹ Frankens brief is de laatste die bewaard gebleven is. Wij mogen er echter vanuit gaan dat de FXV te Sittard op dat moment met zo’n 250 leden nog springlevend was. Dat blijkt ook uit de in december 1888 gehouden protestvergadering tegen de ‘roof en onrechtvaardig bezet houden’ van de Pauselijke Staten. Directeur Franken sprak de leden vol vuur over de ‘Romeinse quaestie’ en de beledigingen die paus Leo XIII aangedaan werden. Naar verwachting zouden de Sittardse katholieken zich bij dit protest aansluiten.¹²⁰

Rond 1895 begon het ledental dramatisch te dalen. In 1898/99 waren er nog maar dertig Xaverianen.

Ledental FXV Sittard tussen 1890 en 1899

1890/1891	1896/1897	1898/1899
250	100	30

* Deze cijfers hebben betrekking op de leden van de FXV en St.-Stanislaus (bron: KADOC, ANSI, inv.nr. 658)

Naar de oorzaken van het snelle verval kunnen wij bij gebrek aan bronnen helaas slechts gissen. Liet de leiding te wensen over? Deed de FXV te weinig aan echte belangenbehartiging? Was zij te paternalistisch? In 1900 viel het doek. De Nederlandse jezuïeten verhuisden naar Nijmegen en werden opgevolgd door confraters uit Duitsland. De FXV wordt dan ook niet meer genoemd in de *Piusalmanak*. De ursulinen namen het verenigingslokaal over om het als school te benutten. De Vincentiusvereniging, die voor haar bijeenkomsten wekelijks te gast was bij de Xaverianen diende op zoek te gaan naar een nieuwe vergaderlocatie.¹²¹ De oud-leden van de FXV zouden overigens niet lang verweesd blijven, want op

119 KADOC, AVSJ, inv.nr. 9304, brief Franken aan Van Caloen, Sittard, 15-2-1887.

120 De Maasbode, 6-12-1888.

121 ADD, Bestuursarchief gemeente Sittard (toegang 490), inv.nr. 1910, brief bestuur FXV aan gemeentebestuur Sittard met verzoek om de Vincentiusvereniging onderdak te verlenen in het gemeentehuis.

16 februari 1902 werd te Sittard een afdeling van de 'RK Volksbond' opgericht, die zich eveneens beijverde om met name katholieke arbeiders te verenigen.¹²²

Conclusie

Om de verpaupering en ontkerkelijking van de arbeidersklasse tegen te gaan werden voor haar speciale broederschappen, zoals de FXV, opgericht, waarbinnen arbeiders en patroons verbonden waren op basis van het gedeelde, katholieke geloof. Gezamenlijk gebed werd als dé remedie tegen verloedering gezien. Met name in Vlaanderen werd de FXV een factor van betekenis. In Nederland kwam zij enkel en dan nog maar beperkt van de grond in het op België georiënteerde bisdom Roermond. Niet in de industriestad Maastricht werden afdelingen gesticht, maar in het stadje Sittard en enige Zuid-Limburgse dorpen. Fabrieksarbeiders woonden daar niet, wel middenstanders en hun personeel. De afdeling in Sittard was met zijn bibliotheek, muziekkorps, toneelclub, spaarbank en verenigingsgebouw zeer succesvol, hetgeen vooral te danken was aan pater Van der Leeuw. Dat de FXV in Nederland haar vleugels niet kon uitslaan was met name te wijten aan de sterke aanwezigheid van de door de redemptoristen gepropageerde congregatie van de H. Familie.

Van der Leeuw en zijn opvolgers als voorzitter van de FXV waren de drijvende kracht van de Sittardse FXV, die maatschappelijk aanzien genoot en diverse vooraanstaande katholieken als erelid aan zich wist te binden. Ofschoon de FXV ook werklieden onder haar leden gehad zal hebben, was zij geen 'arbeidersbelangenvereniging'. Zij had een paternalistische, conservatieve signatuur. Met een programma van gebedsdiensten, bedevaarten en ontspanning wist de FXV nochtans tot medio jaren 1890 haar leden bijeen te houden. Met de oprichting van de spaarbank gaf de FXV er ook blijk van de tekenen van de moderne tijd verstaan te hebben in tegenstelling tot menige Belgische afdeling. Waarom de FXV na 1895 zo snel leden verloor, is vanwege ontbrekend bronmateriaal niet goed te verklaren. In België kwam de FXV toen ook in een neergaande spiraal doordat de vereniging haar activiteiten voor fabrieksarbeiders terugschroefde, maar juist die waren er in Sittard niet. De Sittardse FXV staakte in 1900 haar activiteiten. In dat jaar nam de Limburgse RK Volksbond als het ware het stokje over en spoedig daarna ontstonden de eerste moderne vakbewegingen. De FXV heeft hiertoe ongetwijfeld voorwerk geleverd.

122 Jacobs, *Het gouden boek der K.A.B.*, 43; *Limburg*, 8-2 en 19-2-1902.